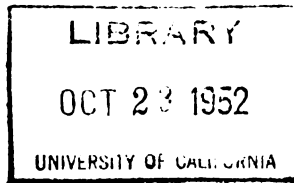

НАШ ЈЕЗИК.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. III св. 9-10

БЕОГРАД 1952

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Белић: Југославија и сродне изведене речи	287
2. Драгиша Живковић: Накнадно додате и уметнуте реченице стављање запете	291
3. М. Шевановић: Замаскирати, закамуфлирати, сконцентрисати	303
4. В. М. Мићовић: О неким стручним називима (свршетак)	309
5. В. В. Пешровић: Речи изведене од основе <i>магнет</i>	322
6. И. Поповић: Прилог географији неких наших речи	326
7. Језичке поуке	333
8. Регистар речи	341

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1952

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

НАКНАДНО ДОДАТЕ И УМЕТНУТЕ РЕЧЕНИЦЕ И СТАВЉАЊЕ ЗАПЕТЕ

Принцип слободне интерпункције, који професор А. Белић доследно спроводи у своме чланку *О стављању запете* (Наш језик, нова серија, књ. I, стр. 7—23), формулисан је у овом основном правилу: „Све што је у мишљењу повезано везама зависности, дакле, најтешњим везама које се замислити могу, не може бити одвојено при писању, и обрнуто, све што је одвојено у мишљењу не може бити спојено при писању“ (стр. 10). Овај принцип несумњиво упрошћава и јасно решава питање стављања запете, препуштајући правописним правилима да изнесу низ примера у којима ће се он конкретно применити. Та правила и примери који их потврђују потребни су зато што није увек лако одредити шта је у мишљењу повезано, а шта није, макар да ни сва правила и примери не могу да обухвате све различите случајеве који се у живом језику појављују. Па ипак, извесне основне категорије тих случајева могу се обухватити, и њихова анализа и решавање могу умногом олакшати решавање и свих сличних случајева. Овом приликом ја бих извршио такву анализу накнадно додатих и уметнутих зависних реченица које су уско повезане с главном реченицом, па било да се оне налазе иза главне, било да су уклопљене у текст главне реченице.

Као што је истакнуто у чланку професора Белића, случајеви тежег разликовања тих двеју врста зависних реченица (уметнутих и накнадно додатих — и уско повезаних с главном) јављају се углавном код условних, узрочних, допусних, последичних, поредбених и релативних реченица, док се код намерних, временских, изричних и за-

висноупитних реченица скоро никада не јављају (сем покаткад код временских). Тешкоћа је ту у томе што зависна реченица у сваком случају (било да је уметнута или накнадно додата, било да је уско повезана с главном) граматички чини целину с главном реченицом (јер иначе не би била *зависна* реченица), али када је накнадно додата, она у *известном погледу* стоји самостално према главној реченици и не условљава мисао главне реченице, већ је само допуњује с неке стране. У чему она стоји самостално према главној реченици, а у чему је повезана с главном реченицом, покушаћемо да покажемо на анализи неколико примера. Узећемо неколико таквих, накнадно додатих, зависних реченица:

1) Ми ћемо овде и почети, *када се с једног краја већ мора почети;*

2) Наша је књижевност млада. Отуда, јамачно, и долази да се у њој највише певало и критиковало, *јер младост воли да пева, а после песме највише воли да критикује;*

3) Колико нам је лирика напредовала..., толико нам је критика заостала, *као да се хтело потврдити да песничтво може напредовати и без ње;*

4) Томе доприноси много и то што је све у тим приповеткама изнесено просто, природно и неусиљено, те, према томе, изгледа и да је у свему истинито, *иако уствари није.*

У свим овим случајевима зависна реченица могла би и самостално да стоји, допуњујући мисао главних реченица, али не условљавајући их. Са извесним изменама или без њих горње зависне реченице самостално би гласиле: 1) ... *А с једног краја се већ мора почети,* 2) ... *Јер младост воли да пева* 3) ... *Тиме као да се хтело потврдити...*, 4) ... *А то уствари није.*

Међутим, када је зависна реченица уско повезана с главном реченицом, овако осамостаљивање зависне реченице не може се извршити а да се не окрњи мисао главне реченице, да се она не осети као непотпуна мисао, која није до краја изречена. Јер у свим тим случајевима зави-

сна реченица претставља само део главне реченице, њен додатак прироку за узрок, за последицу, за погодбу, за допуштање итд. развијен у реченицу. Често је таква сложена реченица тако и стилизована да се из текста главне реченице нужно осећа да она мора имати извесну допуну у зависној реченици. У реченицама:

1) Много шта у књижевним делима може се само тако разумети ако се она доведу у везу с временом у којем су се јавила;

2) Брижљиво посматрање дела великих мајстора биће исто толико корисно физиолошкој оптици као што је изражавање закона осећаја и опажаја корисно историји уметности;

3) О Хамлету је речено толико много и доброга и рђавога да изгледа да је мало што преостало да се о њему новог изнесе; —

реченички изрази само тако, исто толико и толико много нужно условљавају допуну главној реченици у виду погодбене, поредбене и последичне реченице, тако да ми читајући текст главне реченице знамо и осећамо да после ње мора доћи и зависна реченица.

Разуме се да то не мора бити увек тако. То је, додуше, веома често тако, али такође су чести и случајеви када главна реченица својом стилизацијом не наговештава или, боље речено, не условљава допуну у виду зависне реченице, па опет зависна реченица чини с њом нераздвојну целину. У реченицама:

1) *Морамо почети испочетка ако хоћемо да разумемо ствар;*

2) *Он је преводио тако без избора зато што (или, јер, стога што итд.) није имао својих погледа ни критике;*

3) *Стриц његов мораће се одати ако доиста буде био убилац;*

4) *Хамлет није луд ако се под лудошћу разуме оно што сви лудошћу зовемо;*

5) *Капетан погледа у правцу отвора као да некога очекује; —*

у свим овим реченицама главна и зависна реченица чине целину, и мисао главне реченице је непотпуна без мисли зависне реченице.

Па у чему је онда разлика између ових последњих и оних првих примера, између зависних реченица које су уско повезане с главном и зависних реченица које су накнадно додате главној? Пре него што одговоримо на то питање, ја бих извршио још једну модификацију прве групе примера — накнадно додатих зависних реченица. Претпоставимо да су те реченице дате у инверзији, да на првом месту стоји зависна, а за њом главна реченица. Оне би гласиле:

1) *Када се с једног краја већ мора почети, и ми ћемо одавде почети;*

2) *Зато што младост онајвише воли да пева и да критикује, и у нашој књижевности, која је још млада, највише се певало и критиковало.*

4) *Иако уствари то све није истинито, оно изгледа као да јесте.*

Да ли се нешто у овим реченицама сада изменило? Очигледно је да је мисао остала иста јер су и реченице остале исте; али изменио се реченички акценат њихов, изменио се значај који те реченице имају једна према другој у нашој мисли. У првом случају, тј. када смо имали накнадно додату зависну реченицу, тежиште наше мисли било је на првој, главној реченици, а зависна реченица претстављала је нешто споредно, нешто што смо ми као узгред додали читавој реченици и без чега би она могла да буде. У другом случају, тј. када смо те реченице претметнули, тај реченички акценат се мења: зависна реченица постаје по значају равна главној реченици, она чак постаје психолошки значајнији од главне реченице, јер смо јој дали и прво место у сложеној реченици. (Уопште, инверзија има и своје стилско-психолошко значење, и није свеједно да ли ћемо рећи: *Они су јурнули напред иако су знали да их очекује смрт* или: *Иако су знали да их очекује смрт, они су јурнули напред.*) Дакле, инверзијом ми смо горње за-

висне реченице учинили равним и чак претежнијим по значају од главних реченица, ми смо том стилизацијом потрли њихову споредност и накнадност, извукли их из психолошки подређеног положаја и истакли као део наше мисли на коме лежи реченички акценат.

Из овога излази да накнадно додате зависне реченице (као, уосталом, и независне) добијају тај карактер накнадности из свог карактера споредности значаја њихове мисли у односу према мисли главне реченице, да су оне више *психолошко-стилска категорија* зависних реченица, а мање *логичко-граматичка категорија* тих реченица. Граматички и логички оне уносе исто допуњавање (ограничавање, прецизирање, специјализовање) у мисао главне реченице као и зависне реченице које су уско повезане с главном реченицом, али психолошки и стилски — оне се битно разликују од ових других по подређеном, споредном значају који имају према мисли главне реченице. Другим речима: накнадно додате зависне реченице су много спореднијег значаја од мисли главне реченице; зависне реченице уско повезане с главном су у погледу значаја једнаке с мишљу главне реченице; а зависне реченице у инверзији су у погледу значаја чак и претежније од мисли главне реченице. У првом случају оне се *одвајају* од главне реченице запетом зато што с њом не чине стилско-психолошку целину, иако чине логичко-граматичку; у другом случају — оне се *не одвајају* запетом зато што с главном реченицом чине целину у сваком погледу (и у граматичком и у стилском); у трећем случају одвајају се запетом од главне зато што се њихова граматичка зависност од главне реченице премећањем претвара у стилску и психолошку независност, па чак и предност и првенственост у односу према главној реченици.

С друге стране, као што је и напред истакнуто, накнадно додате зависне реченице, иако су по значају своје мисли споредније у односу према мисли главне реченице, логички и граматички могу чинити и посебну, самосталну реченицу баш услед тога што с главном реченицом не чине целину у сваком погледу. Насупрот њима зависне речени-

це које су с главном уско повезане, иако су по значају своје мисли равне мисли главне реченице, не могу самостално стајати баш услед тога што с главном реченицом чине целину у сваком погледу и што условљавају мисао главне реченице тако да без њих та мисао не би била цела ни потпуна. Једном речи, на примеру зависних реченица се понајбоље види шта све може да уђе у појам „онога што је у мишљењу повезано“, и како ту повезаност не треба само логички (граматички) схватити него и психолошки и стилски.

Разуме се, решење тиме не постаје ни једноставно ни лако. Несумњиво је да ће наступити и случајеви када ћемо се колебати да ли неку зависну реченицу треба схватити као накнадно додату главној или као уско повезану с њом; несумњиво је, такође, да ће бити и случајева када можемо запету и ставити и не ставити, у зависности од тога да ли неку мисао зависне реченице схватамо као споредну према главној или као равну њој. Ту ће често одлучивати и нека незнатна стилска измена. И сложену реченицу: *Импресионисти ништа позитивно не граде јер знају како се човек лако вара и у најситнијим стварима* — можемо написати и са запетом, нарочито ако у овој зависној узрочној реченици поновимо субјекат они (*јер они знају*)... Па ипак, све то не ослобођава писца обавезе да у сваком конкретном случају где постоји такво колебање не врши свестрану анализу своје мисли, као што га не ослобођава ни обавезе да у свим случајевима где се та повезаност или неповезаност са сигурношћу осећа — не стави, односно стави, запету.

Што се тиче уметнутих зависних реченица, њихови случајеви се решавају аналогно зависним накнадно додатим реченицама, када знамо да уметнуте реченице нису ништа друго него накнадно додате зависне реченице уметнуте у текст главне реченице. Ако бисмо сваку од накнадно додатих зависних реченица из прве групе примера уметнули, (ако се то стилски може) у текст главне реченице, оне би биле *уметнуте* зависне реченице и одвајале би се запетама од текста главне реченице: *Почећемо, када се већ*

с једног краја мора почети, и ми одавде итд. Примера ради навешћемо још неколико таквих зависних уметнутих реченица: Ја сам се, *иако ми то није посао*, вазда радо бавио питањима књижевним и књижевне критике; — Доситеј, *ако је и био самоук*, прошао је много света; — Од тога великог броја прича једва би се могао и четврти део одабрати, остале су све, *иако се тичу тако велике историске личности*, без вредности; — Он Сељанку назива приповетком, а ми бисмо је, *и да није онако дуга*, пре назвали романом; — Отуда и долази да је Сељанка, *ако се она уопште може назвати романом*, нека врста етнографског романа итд.

У свим овим примерима споредни значај уметнуте зависне реченице осећа се још изразитије него код накнадно додатих зависних реченица; *те уметнуте реченице се могу увек изоставити а да се мисао главне реченице у основи својој не окрњи*. Та већа изразитост споредности оваквих уметнутих реченица долази отуда што се њима прекида ток мисли главне реченице и што је наша пажња у том случају још више усретсређена на задржавању мисли главне реченице. Одавде би се могло извући и једно практично правило: када се код неке накнадно додате зависне реченице колебамо у томе да ли је она заиста таква, треба је пребацити, ако се то може, у текст главне реченице, и ако се она ту осећа као уметнута реченица, онда је и у положају *иза* главне реченице — накнадно додата. На пример, у реченици: *Право је онда да се и читалац око тих значајних и тежих места помучи, ако хоће да нађе уживања у књизи* — зависна погодбена реченица је овде накнадно додата, што се лепо види ако је пребацимо у текст главне реченице, где ће се она осећати као уметнута реченица: *Право је онда да се и читалац, ако хоће да нађе уживање у књизи, помучи око тих значајнијих и тежих места. Зашто је ова зависна реченица накнадно додата, односно уметнута? Зато што је писац пре ове реченице говорио о томе како се и он сам мучио око тих места, па је право — додаје он као у шали — да се и читалац око њих мало помучи, а то ће му и користити, јер ће тако наћи више уживања у*

књизи. Да је писац хтео да каже да *ако читалац хоће да нађе уживања у књизи, он мора најпре и сам да се помучи око тежих места*; дакле, да је писац хтео да тежиште своје мисли стави на ову погодбену реченицу, он би читаву ову сложена реченицу друкчије стилизовао. Пре свега, он је не би везивао за претходну мисао изразом: „Право је онда...“, а затим, он би и стилизовао главну реченицу некако друкчије или би инверзијом показао да ставља тежиште своје мисли на ту погодбену реченицу: *Читалац се мора помучити око тих тежих и значајнијих места ако хоће да нађе уживање у књизи, или: Ако читалац хоће да нађе уживање у књизи, он се мора помучити око тежих и значајнијих места.*

Међутим, у истом оваквом положају уклопљених реченица у текст главне реченице могу стајати и оне зависне реченице које нису *уметнуте*, већ с главном реченицом чине јединствену целину, која се не може раздвајати запетама. Наиме, у нашем језику сматра се да су главна и зависна реченица у *природном реду* и онда када зависна реченица долази иза главне као и онда када је она *уклопљена* (не уметнута) између делова главне реченице (обично између подмета и прирока главне реченице, али и између других делова главне реченице). Пошто зависне реченице које су уско повезане с главном претстављају само прилошки део главне реченице (додатак прироку за узрок, за погодбу, за допуштање итд.) који је развијен у зависну реченицу, јасно је да се оне не могу одвајати запетама од главне реченице и онда кад су уклопљене у текст главне реченице.

Ту онда и наступа мешање оваквих зависних реченица с уметнутим реченицама. Понекад је њихова повезаност с главном реченицом тако јасна да и онај ко уопште не зна за правила о стављању запете неће никада ставити запете између тих реченица и главне реченице. Напр., у реченици: Ништа толико не кука *кад умире* као болест и зло — јасно је да је ова зависна реченица *кад умире* само прилошки део главне реченице развијен у зависну реченицу, и да је мисао главне реченице могућа и потпуна само с том зависном

реченицом, да она, тј. та зависно реченица, чини нераздвојну целину с главном реченицом. Међутим, нису сви случајеви тако спонтано јасни, и веома често се дешава, чак и код добрих писаца, да се зависне реченице одвоје запетама иако с главном реченицом чине јединствену мисао. Ево неколико таквих погрешних примера:

1) *Књижевна дела, ако нису „добро писана“, губе половину своје лепоте и вредности.* — Писац је погрешно одвојио запетама ову зависну погодбену реченицу, погрешно зато што је она уско повезана с главном и што је мисао главне реченице *немогућа* без ове зависне реченице. Јер шта би уопште значила реченица: *Књижевна дела:.. губе половину своје лепоте и вредности?* Она је могућа и јасна тек употпуњена мишљу зависне реченице: *Књижевна дела губе половину своје лепоте и вредности (у том случају) ако нису „добро писана“ или: Књижевна дела ако нису „добро писана“ губе половину своје лепоте и вредности.*

2) *Ученик, док је под управом свога наставника, не може скренути с правог пута.* — Јасно је да је мисао ове реченице да *ученик не може скренути с правог пута* (само дотле) *док је под управом свога наставника*, а да му се то може десити ако тог надзора или управе нестане. Према томе, и горњу реченицу требало је написати без запета.

3) *Ја нисам од оних којима је, када отпочињу какав посао, прво да побију вредност и цену оном што су други пре њих урадили.* — И у овој сложеној реченици је погрешно одвојена запетама зависна временска реченица. Мисао је та да има људи који *при отпочињању каквог посла* прво гледају да побију вредност свему ономе што су њихови претходници урадили. Временска реченица *када отпочињу какав посао* показује у ком случају, у којој прилици ти људи побијају вредност рада својих претходника. *Онда када сами отпочињу какав посао.* Ова зависна реченица, дакле, ближе одређује када ти људи побијају вредност рада својих претходника, и њу не треба одвајати запетама од главне реченице.

4) Ко ме се од нас није десило да, *дошав први пут у какав музеј*, не застане збуњен пред оном множином слика. — И овде је зависна реченица, изражена глаголским партиципом, уско повезана с главном, јер мисао ове реченице је та да се сваком човеку дешава да *застане збуњен (онда) када дође први пут у музеј*. Према томе, и њу није требало одвојити запетама од главне реченице.

И тако даље. У свим овим случајевима имамо уску повезаност главне реченице с уклопљеном зависном реченицом, без које је мисао главне реченице или непотпуна или уопште немогућа. Њихова и граматичка и стилска повезаност огледа се и у изговору и у читању; предах који се чини између таквих уклопљених зависних реченица и главне реченице тако је мали да се понекад и не осећа, док се код уметнутих и накнадно додатих зависних реченица тај предах (пауза) изразито осећа, и читалац мора увек водити рачуна о тој паузи. Тако, напр., не може се читати с предахом (с паузом) реченица: *Ништа толико не кука — кад умире — као болест и зло*, док се тако обавезно мора читати уметнута или накнадно додата зависна реченица: *Али таква карактеристика — иако је тачна — није потпуна; Новина је важан елемент књижевног дела — као што је оригиналност важан елемент вредности пишчеве*.

У вези с овим реченицама треба само ово рећи. Овакве зависне реченице уклопљене у главну реченицу данас су све ређе у нашој књижевној стилизацији. Вук их је често тако употребљавао, нарочито у преводу *Светога писма*; исто тако и неки наши старији писци, као што је таква стилизација реченица веома честа и у нашим народним приповеткама. Међутим у нашем данашњем књижевном језику много је чешћи и обичнији онај природни ред реченица кад зависна реченица стоји иза главне реченице. Данас бисмо неке од горњих примера, несумњиво, овако стилизовали: *Књижевна дела губе половину своје лепоте и вредности ако нису „добро писана“; Ученик не може скренути с правог пута док је под управом свога наставника — макар да бисмо неке од тих примера и оставили у оваквој стилиза-*

цији (примери под бр. 3 и 4), нарочито ако је зависна уклопљена реченица изражена помоћу глаголског партиципа. Разуме се, све је то питање личног стила, и ја указујем на обичнију употребу такве стилизације само као на тенденцију у стилизовању тих реченица код већине данашњих писаца, а не као на неку већу правилност у њихову стилизовању.

О релативним реченицама нема се после овога шта много рећи. Будући да се оне не односе на целу главну реченицу, него на једну реч главне реченице (само не на прирок), њихова повезаност с том речју или њихова накнадна додатост тој речи много је јаснија и одређенија, те се према томе скоро увек са сигурношћу може утврдити. Ако релативна реченица чини јединствен појам с речју на коју се односи, тј. ако она на неки начин одређује појам те речи тако да се појам те речи *ограничава* у смислу који му даје релативна реченица, онда она чини нераздвојну целину с том речи и не одваја се од ње запетом. Напротив, ако је појам речи на коју се односи релативна реченица довољно одређена самом том речју, или том речју и неким њеним атрибутским додацима, тј. ако се појам те речи не ограничава значењем релативне реченице, него релативна реченица ближе одређује само неку страну тог појма, онда се релативна реченица сматра као мисао накнадно додата тој речи и одваја се од ње запетом. То ће се најбоље осетити ако узмемо две сличне реченице које су само формално сличне или исте, али у којима релативна реченица има двојаку функцију. Напр. *Уметничка дела којима се ми и сада дивимо јесу класична дела* и *Класична уметничка дела, којима се људи диве, претстављају највећи дomet људског духа*. У првом случају релативна реченица ограничава појам речи на коју се односи и чини с њом јединствен појам: само *она уметничка дела којима се ми и сада дивимо* јесу класична дела, у другом случају појам који је изражен речима *класична уметничка дела* довољно је одређен самим тим речима, а релативна реченица *којима се људи диве* не

уноси никакво ограничење у појам тих речи, већ говори о односу људи према појму који је довољно одређено изражен самим тим речима.

Из свега овога видимо да принцип слободне интерпункције није у некој анархичној слободи да свако интерпунгира према свом нахођењу, него у томе да свако треба и мора да слободно интерпунгира у зависности од тога какав смисао хоће да да својим мислима. Слободна интерпункција значи уствари много дубље улажење у смисао реченица него што је то случај код граматичке интерпункције, као што значи и то да она захтева обавезно стављање или нестављање запете само где се по смислу мора, односно не сме ставити.

Драгиша Живковић